

MODERN DÖNEM KUR'ÂN ALGISI

Süleyman KAYA*

Öz

Bu makale, modern dönem Kur'ân algısını ortaya koymaya çalışır. Kökleri Rönesans ve Reform hareketlerine kadar uzanan modern dönemin dünyada ciddi etkisi olmuştur. Akli merkeze alan bu dönem, her türlü kutsal insan hayatından çıkarmayı amaçlar. Bu anlayışa göre insan, fizik ve sosyal dünyanın belirleyicisi ve yönlendiricisidir. Bu yaklaşım toplum hayatında sekülerleşmeyi getirmiştir. Batı'da modernleşme çerçevesinde ortaya çıkan düşünce akımları on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren İslâm dünyasını etkilenmeye başlamıştır. İslâm dünyasına yönelik sömürü hareketleri buna katkı sağlamıştır. Bu döneme paralel olarak İslâm dünyasında farklı düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bir kısmı geleneğe sarılmış, bir kısmı teslimiyetçi bir rol üstlenmiş, bir kısmı da yüzleştiği gerçeği de dikkate alarak Kur'ân kaynaklı çıkış yolu aramıştır ki bunlara modernistler denilmiştir. Geleneksel bakışı ciddi anlamda eleştiren bu yaklaşım aslî kaynak Kur'ân'a yönelmiş ve hadisleri de sıhhat bakımından sıkı bir elemeye tabi tutmuştur. Yine tasavvufî yorumları eleştirmiş, Kur'ân'ın hidâyet rehberi olmasını öncelemiş, ahlâkî konulara önem vermişlerdir. Bunlar, sosyal, siyasal ve aktüel alanlara hitap ettiği düşünülen âyetlerin yorumu üzerinde daha fazla durmuşlardır. Bu çerçevede siyasî, ideolojik ve kültürel arka plan daha belirgin hale gelmiştir. Bu özelliklerinden hareketle modernist anlayışın Kur'ân algısı sınıflandırılarak daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Modern, Sunnet, Batı, Yorum.

THE QURAN PERCEPTION IN THE MODERN PERIOD

Abstract

This article tries to deal with the Quran perception in the modern period. The modern period whose roots extend up to the Reform and the Renaissance movements has serious effects. This period making the mind a center aims getting all kinds of secret matters out of human life. According to this perception, human being is determining and directing of physics and social sciences. This approach has brought secularism into the society. Relevant current of thoughts appeared in the West have begun affecting to the Islamic world since middle of the 19th century. The exploitation movements over the Islamic World contributed to this circumstance. In parallel with this period, different thought movements appeared in the Islamic world. One of them called as the modernists adhered to the tradition, other one took a submissive role, and another one taking into account the fact which was faced sought a way out centered the Quran. This approach seriously criticizing to the traditional perception headed towards the Quran as a primary source and strickly criticized the hadiths in terms of authenticity as well. In addition, those criticized sufi interpretation, gave the Quran priority as a guide to the right path, and gave importance to the moral matters. Those have given more importance on interpretation of the verses thought to be addressed about social, political and contemporay fields. In this frame, political, ideological and cultural backround became more evident. From viewpoint of these characteristics, classifying the Quran perception of modernist understanding has been tried to make more comprehensible.

Keywords: The Quran, Modern, Sunna, The West, Interpretation.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleymankaya@ibu.edu.tr

Giriş

“Modern dönem”, modernleşmenin başladığı kabul edilen dönemden günümüze kadar olan zaman dilimini kapsar. ‘Modern’, ‘modernist’, ‘çağdaş’, ‘çağdaşlık’, ‘asrî’ vb. kavramlar hem müspet hem de menfi değer yüklü kavramlar olarak algılanabilmektedir. Özellikle Kur’ân söz konusu olduğunda bu anlam yükleme meselesi daha manidar olmakta müspet veya menfi bir tepkiselliğe dönüşebilmektedir. “Modern dönem”de çeşitli sebeplere dayalı farklı Kur’ân algılarına rastlanmaktadır. Dönemin gerek Kur’an algısını ve gerekse Kur’ân’a getirilen yorumları çeşitli yönleriyle yansıtan hayli eser ve makale mevcuttur. Ancak sürecin uzun oluşu, geniş bir coğrafi alanı ilgilendirmesi bu süreçte gelişen akımlarla ilgili değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca “Modern dönem”e Batı’nın kaynaklık etmesi, farklı Kur’ân algılarının siyasi, sosyal ve ekonomik yorumlara yansımaları bazı endişe, kaygı ve hatta ithamları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla “modern dönem”den neyin kastedildiğinin, bu dönemin İslâm ülkelerine etkisinin ve Kur’ân algısı üzerinde meydana getirdiği değişkenliğin sebeplerine atıfta bulunarak ana hatlarıyla belirlenmesinde fayda vardır. Bu, dönemin Kur’ân algısına yönelik toptancı ret veya kabul anlayışı üzerinde olumlu etki sağlayacaktır. Bu saikle konu üç ana başlık altında ele alınacaktır. Öncelikle modern dönemden neyin anlaşılması gerektiğinin çerçevesi çizilecek, kısaca “modernleşme” ve “modernizm” kavramları üzerinde durulacaktır. İkinci başlık altında genel olarak modernleşmenin İslâm ülkeleri üzerindeki etkisine ve buna karşı Müslüman aydınının ortaya koyduğu tavra değinilecektir. Burada yapacağımız tasnifle guruplar arası farklılık ortaya çıkmış, modern dönem Kur’ân algısı çerçevesinde değerlendirilecek gurubun kapsam alanı belirlenmiş olacaktır. Üçüncü başlık altında ise modern dönemde nasıl bir Kur’ân algısının oluştuğu üzerinde durulacaktır. Burada çok farklı sınıflamaların yapılması, bunların çeşitli örneklerle desteklenmesi mümkündür. Hatta konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Ancak bu, makale sınırlarını oldukça aşacağı için biz, en çok öne çıkan özelliklerinden hareketle bir sınıflamaya gidecek ve diğer guruplardan ayrıştırdıkları yönlerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu da sanırım ana hatlarıyla dönemin Kur’ân algısını ortaya koymaya ve hakkaniyet ölçüleri içerisinde değerlendirmelerde bulunmaya katkı yapacaktır.

1. Modern Dönem

Türkçemizde asrî, muâsır, çağdaş, çağcıl, çağdaşlaşma, muasırlaşma, modern, modernite, modernleşme, batılılaşma gibi kavramlar birbirinin yerine kullanılmakla beraber¹ “modern” kavramı yeni, şimdiki zamana ait ve uygun olan;

¹ Akyüz, Niyazi-Gürsoy, Şahin; *Modernleşme, Sekülerleşme ve Din*, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi içerisinde, Editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, ts. s. 393; Karadaş, Çağfer; “önsöz”, *Çağdaş İslâm Düşünürleri*, Editör, Çağfer Karadaş, Ensar, İstanbul, 2013, s. 9; Hanioğlu, Şükrü M.; “Batılılaşma”, *DİA*, V, 1992, s. 148.

gelişmiş toplumların temsil ettiği bilgi, teknik ve zihniyet düzeyini ifade etmektedir.² Dilbilimsel olarak “modern” terimi eski dönemin zıddı olan yeni anlamına gelmektedir.³ Kelimenin doğup geliştiği ve özgün niteliğine kavuştuğu yer Batı’dır.

“Modern dönem”in modernleşmenin başladığı kabul edilen dönemden günümüze kadar olan zaman dilimini kapsadığını daha önce ifade etmiştik. Batı’da başlayan “Modern dönem” sürecinin kökleri Rönesans ve Reform hareketlerine kadar uzanır ve toplumlar üzerinde sosyal, siyasî ve ekonomik etki yapar. İlk önce edebiyat ve sanat alanında XV. ve XVI. yüzyılda ortaya çıkan rönesans ve reform hareketleri, dinî alanda Hıristiyanlığın kökenine dönme (Hıristiyan selefliği) ve dinî temelden sorgulayarak yeni bir din anlayışı oluşturma sürecidir.⁴ Bu anlayış, XVIII. yüzyıl “Aydınlanma Dönemi” filozof ve bilim adamlarının katkılarıyla ileri bir safhaya taşınmıştır.

Avrupa’da bilimsel devrim ve sanayileşme gibi çeşitli süreçlerin başlattığı bu çok yönlü yenilenmeye modernlik denirken,⁵ Avrupa merkezli bilgi, üretim, teknoloji, kültür ve genel anlamda hayat tarzının yeryüzü genelinde yaygınlaşma sürecine “modernleşme” denilmektedir.⁶ Farklı toplumlarda farklı algı biçimine göre anlam ve vurgusu farklılaşan modernleşme, arzulanan toplumsal düzey ve seviyeleri temsil eder.⁷ Üzerinde bir mutabakata varılamadığı anlaşılın ve birbirinin yerine de kullanılan modernlik ve modernleşme kavramlarından modernleşmenin daha çok batı-dışı toplumlarda yaşanan batılılaşma veya farklı biçimlerde seyreden farklı modernlikleri temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. Modernlik, bazı göstergeleri Batı dışı toplumlarda da bulunmakla beraber, ilk önce ve gerçek anlamda Batılı dediğimiz toplumlarda ortaya çıkmıştır. Sanayileşme veya endüstriyel kalkınma yanında, aynı zamanda kentleşme, dinin hayatın uygulama alanlarından, özellikle kamudan ayrıştırılması (sekülerleşme), insan düşünce ve eylemlerinin ileri derecede aklîleşmesi (rasyonelleşme), siyasal ve toplumsal örgütlenmenin düzenlenmesi (bürokrasi), gittikçe yaygınlaşan demokratikleşme, azalan sosyal mesafe ve farklılıklar, bireyselleşme, iletişim araçları ve teknolojisindeki gelişmeler de sürece eşlik etmektedir.⁸

Yukarıda görüldüğü gibi modernite/modernlik ile modernizasyon/modernleşme arasında fark görenler olsa da biz modernleşmeyi,

² Cevizci, Ahmet; “modern”, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 715, 716.

³ Furseth, Inger- Repstad, Pal; *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Çapcıoğlu İhsan, Aydınalp Halil, Birleşik Yayınları, Ankara, 2006, s. 145; Cevizci, Ahmet, *a.g.e.* s. 715.

⁴ Demir, Şehmus; *Kur’ân’ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yayınları İstanbul, 2002, s. 15.

⁵ Akgül, Mehmet; *Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din*, Din Sosyolojisi içerisinde, Editörler, Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 183.

⁶ Akgül, Mehmet; *a.g.e.* s. 184.

⁷ Akgül Mehmet; *a.g.e.* s. 185.

⁸ Akgül Mehmet; *a.g.e.* s. 184; Akyüz, Niyazi- Çapcıoğlu, İhsan; *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, ts. s. 405.

hem batılı ülkelerin geldikleri düzey ve hem de batılı olmayan ülkelerin gelişme çabaları anlamında kullanacağız.

Modern kelimesi, eski Latince'deki "modernus" kelimesinden alınmıştır. Bu kelime "modo"dan türetilmiştir. Modo ise hemen şimdi anlamına gelir.⁹ Bu bakımdan modernleşme eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir gelişme iken, modernizm genelde, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde, bilhassa sanat ve edebiyatta meydana gelen büyük çaplı değişimleri tanımlamakta kullanılan bir terim sayılmaktadır. Öte yandan, modernizmin açıkça sınırı belirlenmiş bir bitiş tarihi yoktur.¹⁰ Tabii olarak modernizmin doğuşu, 1800'lerin sonlarındaki entelektüellerle tarihlendirildiği gibi, Protestanlığın ortaya çıktığı XVI. yüzyıla kadar da götürülmektedir.¹¹ Bu, tamamen modern dönemin başlangıcının ne zaman olduğu kabulüyle alakalıdır. Farklı zamanlarda farklı bölgelerde başlayan bu hareketin kesin çizgilerle ayrıştırılması mümkün olmayıp ancak bazı göstergelerden hareketle sınırları ve çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır ki bu da gayet doğaldır.

Bir tek terimle bütün bir dönem anlatılmaya çalışılırken toplumların kendi içindeki ve toplumlar arasındaki farklılıklar bir yönüyle de göz ardı edilmek durumundadır. Bu dönemler ancak temel karakteristik özellikleriyle sınıflandırılabilir veya sınırlandırılabilir.¹² Buna göre moderniteyi bir dünya görüşü, modernleşmeyi bir kültürel ve sanatsal akım olarak ifade etmek mümkünse modernizmi de bir ideoloji olarak tanımlamak uygun olacaktır.¹³

Bizim için bu dönemin karakteristik bazı özelliklerini ortaya koymak İslâm dünyasındaki etkisini görme ve karşılaştırma açısından önem arz etmektedir. Modernleşme, hümanizm, sekülerizm ve demokrasi olmak üzere üç temel öge üzerine oturur.¹⁴ Dikkat edilirse bunlardan ilki insan algısını ve insanın hayattaki yerini, ikincisi devlet-din ilişkisini, üçüncüsü ise toplum yönetim biçimini ifade eder. Modernleşme, toplumsal ve bireysel hayatın her aşamasını hem derinden hem de geniş bir açıdan sarsmış ve değiştirmiştir. Ticaretten felsefeye her şey sorgulanmaya başlamıştır. Modernleşmenin fizik ve sosyal dünyanın akledilebilir olduğu ve insan tarafından biçimlendirilip yönetilebileceği gibi iki belirgin çizgisinden söz edilebilir. Akli merkeze alan bu dönemin en belirgin özelliği, her türlü aşkın değeri/kutsalı bir kenara iterek insanın kendi zihinsel gücüyle ürettiğinin dışında hiçbir ilke ve değere alan bırakmamasıdır. Bu süreçte deneysel

⁹ Cevizci, Ahmet; *a.g.e.* s. 715.

¹⁰ Marshall, Gordon; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s. 508.

¹¹ Bkz. Furseth, Inger- Repstad Pal, *a.g.e.* s. 145.

¹² Furseth, Inger, Repstad Pal; *a.g.e.* s. 143.

¹³ Demir, Ömer- Acar Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 251.

¹⁴ Albayrak, İsmail; *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.

bilgi, tenkitçi düşünce ve akılcılık öne çıkmış; bilim, sistemli bir şekilde üretim sürecine sokulmuş, bu durum sanayileşmeyi getirmiş ve o da toplumlarda sosyal dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Kısacası bu sürecin genel adı olan modernleşme toplumu sosyal, siyasal ve ekonomik olarak her alanda etkilemiştir. Modern öncesi dönemde hakikat, insan deneyiminin dışında kalan dine dayalı aşkın unsurlara dayandırılıyordu. Modernleşme ise, insan aklını ve deneyimini esas aldı.¹⁵ Bu yaklaşım “sekülerleşme”yi doğurdu. Sekülerleşme, ister kişisel inanç anlamında, ister kurumsal pratikler veya siyasal otorite anlamında kutsal olanın seküler olana yol vermesi, boyun eğmesidir.¹⁶ Sekülerleşme, hayatın sadece siyasal ve sosyal değil, aynı zamanda kültürel yönlerini de kuşatır; zira o “sembollerin ve kültürel bütünlüğün din tarafından belirlenmesinin sona ermesi”ni ifade etmekte; kültür ve toplumun “dinî denetimin ve kapalı metafiziksel dünya görüşlerinin vesayetinden kurtulduğu” geri dönüşsüz bir tarihi süreci tazammun etmektedir. “özgürleştirici bir gelişme” olarak kabul edilen sekülerleşmenin nihaî meyveleri “tabiatın tılsımının bozulması”, “siyasetin kutsallıktan soyunması” ve “değerlerin kutsallıktan arındırılması”dır.¹⁷

Sekülerizmin şu özellikleri öne çıkmaktadır: Bilincin gelişmesiyle olağanüstü varlıklara inancın ortadan kalkması, toplumsal kurumlara nüfûz etmiş olan Hıristiyanlığın etkisinin azalması, insanların kiliseyle ilişkilerinin gerilemesi, insanlar arası ilişkilerde dinin hâkim konumunun zayıflaması, dinin toplum hayatının çeşitli alanlarından uzaklaşması, dinî otoritenin yerinin kamusal alandan insan hayatının özel alanına sıkışması ve dinin siyasal güç alanından elini çekmesi.¹⁸ Zaten Din Sosyolojisi’nde “sekülerleşme” terimi dinin çeşitli şekillerde daha marjinal ve daha az önemli hale geldiğini belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.¹⁹ Toplumsal yapıda sanayileşme, kentleşme, ulus devlet, demokrasi ve kapitalizm olarak şekillenen bu süreç, dinle ilişkili olarak, akli merkeze alan bir yapıdan hareketle mevcut dinî gelenekleri ve kökenlerini sorgulamaya, yönetim anlayışında sekülerleşmeye, insanî boyutta da bireyselleşmeye sebep olmuştur. Nüfuz ettiği dünyanın diğer bölgelerinde, bütün dinî geleneklerin köklü değişiklikler geçirmesine yol açmıştır. Aynı durum, modern dönemde İslâm geleneği için de geçerlidir.²⁰

Bu süreç içerisinde ortaya çıkan ve İslâm dünyasını özellikle Kur’ân algısı bakımından etkileyen önemli bir olgu da oryantalistlerin yaptıkları çalışmalardır. Oryantalistlerin yaptığı çalışmaların ilmî amacının yanında dinî ve siyasî

¹⁵ Furseth, Inger-Repstad Pal; *a.g.e.* s. 144.

¹⁶ Akgül, Mehmet; *a.g.e.* s. 201.

¹⁷ Attas, Nakib; *İslâmî Dünya Görüşü: Genel Bir Çerçeve*, İslâm Ve Modernizm, Fazlurrahman Tecrübesi içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 31.

¹⁸ Akyüz, Niyazi-Gürsoy Şahin; *a.g.e.* s. 398.

¹⁹ Furseth Inger-Repstad Pal; *a.g.e.* s. 155.

²⁰ Paçacı, Mehmet; *Din Bilimleri ve Çağdaş Sorunları Üzerine*, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007, s. 271.

hedeflerinin de olduğu bir gerçektir.²¹ Yapılan çalışmalar yeni bakış açılarının gelişmesine sebep olmuş, algı yenilenmesi yönünde âdeta baskı oluşturmuştur.²² Özellikle de semantik, hermenötik ve tarihsellik konusundaki gelişmelerin bu baskı oluşumuna katkı sağlamış olduğunu söyleyebiliriz.²³

2. Modern Dönemin İslâm Dünyasına Etkisi

Modern dönemde Batı'da meydana gelen gelişmeler, sirayet edici özelliğe sahipti.²⁴ Bu süreçten sadece İslâm dünyası değil dünyanın hemen her yeri etkilenmişti. Nitekim Hıristiyanlık üzerinde etkisi müsellemlenmiş olan modern düşüncenin Yahudilik ve Hinduizm gibi diğer dinler üzerinde de etkisini görmek mümkündür.²⁵ Modern düşünce süreci Müslüman ülkelerde yaklaşık on dokuzuncu asır ortalarında başladı.²⁶ Sömürgeleştirilme dönemiyle²⁷ de büyük ölçüde örtüşen modern dönemin etkileri İslâm dünyası üzerinde o kadar güçlüydü

²¹ Bkz. Sıbai, Mustafa; *el- İstişrâk ve'l-Müsteşrikûn*, el-Mektebü'l-İslâmî, s. 25-30; Görmez, Mehmet, "Kur'ân İslâmî ve Kitâbü's-Sünne", Musa Cârullah Bigiyef'in Kitâbü's-Sünne tercümesi takdim yazısı, s. III.

²² Paçacı, Mehmet; *a.g.e.* s. 281.

²³ Bkz. Yakıt, İsmail; *Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994/1, s. 17-24; Kasapoğlu, Abdurrahman; *Kur'ân'ı Anlamada Semantik Yöntem*, Hikmet Yurdu, 2013/1, s. 105-178; Soysaldı, Mehmet; *Kur'ân'ı Anlama metodolojisi*, Fecr Yayınları Ankara, 2001, s. 184-191; Paçacı, Mehmet; *Kur'ân ve Tarihsellik Tartışması*, Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu, KURAV, Bursa, 1996, 21-33.

²⁴ Hanefi, Hasan; *Gelenek ve Yenilenme*, Otto Yayınları, Ankara, 2011, 239; Demir, Şehmus; *Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24.

²⁵ Bkz. Güngör, Tahsin, "Tecdid", XXXX, s. 238; Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik", DİA, XXXXIII, 194,195; Demirci Kürşat, "Hıristiyanlık", DİA, XVII, s. 337. Demirci, Kürşad; "Hinduizm", DİA, XVIII, s. 114

²⁶ Fazlur, Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi, Ankar Okulu, Ankara, 2000, s. 72.

²⁷ *Sömürgeleşme, İslâm toplumlarının 1870'den önce tanıştıkları bir olgudur. Rusya'nın Karadeniz civarındaki İslâm bölgelerini ele geçirmesi, İran'da Kuzey Azerbaycan'ı alması, Fransa'nın Cezair'i işgali, İngiltere'nin Hindistan'da siyasi hâkimiyetini kurması, Hollanda'nın Güney-Doğu Asya'da yayılmaya başlaması hep bu tarihten öncedir. Ancak 1870 yılı sömürgeleşmenin ani ivme kazanmasıyla bir dönüm noktası olmuştur.* Bkz. Birişik, Abdülhamit; *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 22,44.; Roberts J. M.; *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilap Yayınları, 2010, s. 511, 517; Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010, s. 292. Bkz. Türköne, Mümtaz'er; *İslâcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 156,157. 1774; *Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı devleti ağır bir mağlubiyetle yüzyüze geldi, 1757'de Bengal İngiliz hâkimiyetine geçti, 1798'de Napolyon Mısır'ı işgal etti, 1852'de Hindistan-Pakistan alt kıtası İngiliz hâkimiyetine girdi ve ilk defa Hindistanda Batılı kanunlar Müslümanlara tatbik edildi. 1830-57 yılları arasında Fransa Cezayir işgalini neticelendirdi, 1881'de Fransa Tunus'a girdi. Osmanlı devleti ise kendi ihtiyarı ile Fransız hukukunun etkisi altında 1850'de ticaret, 1858'de ceza kanununu düzenledi, 1882'de İngiltere Mısır'a girdi. 1920'lere gelindiğinde Arnavutluk, Türkiye, İran, Afganistan ve Arap yarımadası dışında kalan Müslüman ülkelerinin tümü Avrupa'nın idaresi altına girmişti.* Bkz. Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976, s. 152; Sander, Oral; *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 409; Roberts, J. M.; *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilap Yayınları, 2010, s. 512,611; Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler III*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, 2010, s. 46; Ahmed, Akbar S, *Postmodernizm ve İslâm*, çev. Osman Ç. Deniztekin, Düşün Yayınları, İst, 1995, s. 45; Demir, Şehmus, *Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 25.

ki, Mehmet Aydın'ın ifadesiyle İslâm dünyası için bu bir ölüm kalım meselesiydi ve onun karşısında lakayd kalınamazdı.²⁸ Zaten Müslüman dünyanın kendi içerisinde de ciddi sıkıntılar vardı.²⁹ On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısı İslâm tarihinin belki de en düşkün dönemiydi.³⁰ Osmanlı ve İslâm dünyası Batı'nın nefesini her bakımdan "ismet-i harîm"inde hissediyordu.³¹ İslâm toplumlarının sosyal, siyasî, iktisadî yapısı Avrupa'nın bu sömürgeci yayılmasından ciddi anlamda etkilenmeye başlamıştı.³² Maalesef, ondokuzuncu asırda İslâm dünyası, Avrupa'nın belirlediği bir tarih sürecine girmişti.³³ İslâm coğrafyasının son üç asrını çok derin siyasî, fikrî, ictimâî ve ekonomik kriz içinde geçirmesi bu sürecin hâlâ sürdüğünü göstermektedir.³⁴ Câbirî'nin deyimiyle, izaha gerek yoktur ki, bizler, kervandan geri kalan "ötekiler" gurubundaydık artık.³⁵

Batı kültürünün bu yapısıyla yüzleşme, İslâm dünyasının daha önce karşılaştığı yabancı kültür ve felsefî sistemlerle yüzleşmesine de hiç benzemiyordu.³⁶ Modernleşme olgusu özelde Osmanlı, genelde, bütün İslâm coğrafyasında hâkim din olan İslâm'ın tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını birlikte getirmiştir. Bu nedenle modern Kur'ân okumalarının temel paradigmaları ve modernleşme serüveni ile yüzleşen Müslümanların sosyal, siyasal, bilimsel ve ekonomik bakış açıları arasında sıkı bir ilişki vardır.³⁷ Şayet bu ilişkiler gözden kaçırılırsa Müslüman münevverlerin geleneksel tefsirden farklılık arz eden modern yorumlarının belirleyici gücünü de yakalama şansını kaybedebiliriz.³⁸

Bu dönem İslâm ülkeleri için hemen her konuda bir kırılma dönemiydi. Dinî bilimlerin de doğrudan etkilendiği modern dönem kırılmasında³⁹ Batı düşüncesinin etkileri karşısında İslâm dünyasında farklı tepkiler ortaya çıktı. Batıda edebiyat ve sanat üzerinden harekete geçen modernleşme Müslüman

²⁸ Aydın, Mehmet S; *Fazlur Rahman ve İslâm İle Çağdaşlaşmak*, İslâm ve Modernizm Fazlurrahman Tecrübesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1197, s. 11.

²⁹ Uludağ, Süleyman; *Günümüzde İslâm Düşüncesinin Problemleri*, Çağdaş İslâm Düşünceleri Kitabı İçerisinde, Editör, Çağfer Karadaş, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 56.

³⁰ Türköne, Mümtaz'er; *a.g.e.* s. 10.

³¹ Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33.

³² Türköne, Mümtaz'er; *a.g.e.* s. 30.

³³ Türköne Mümtaz'er; *a.g.e.* s. 53.

³⁴ Albayrak, İsmail; *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar, İstanbul, 2010, s. 23.

³⁵ Câbirî, Muhammed Âbid; *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin Çakır, Düşün Yayınları, İstanbul, 2011, s. 225.

³⁶ Baljon J. M. S., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Düzgün Şaban Ali, Fecr Yayınları, Ankara, 2000, s. 14.

³⁷ Albayrak, İsmail; *a.g.e.* s. 29.

³⁸ Albayrak, İsmail; *a.g.e.* s. 29.

³⁹ Öztürk, Mustafa, *Çağdaş İslâm Düşüncesi ve Kur'âncılık*, Ankara Okulu, Ankara, 2013, s. 185; Kılıç, Sadık; *Mehmet Paçacı'nın tebliğ müzakeresi*, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007, s. 299.

ülkelerde bir tür dinî hareketler olarak ortaya çıktı ve toplumun diğer unsurlarını da kapsayacak şekilde devam etti.⁴⁰

Dinî alanda Batı kültürüne karşı ortaya konan bu tutumu belirgin özelliklerinden hareketle üç grupta ele alabiliriz:

- 1- Batıdan gelen hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını savunan, Batı kaynaklı her düşüncüyü Müslümanlar için tehlikeli ve yıkıcı bir sapma olarak değerlendiren muhafazakâr, katı gelenekçi yaklaşım.⁴¹
- 2- İslâm dünyasının geri kalış sebebini dine yükleyen, dolayısıyla dinî değerlerden tamamen sıyrılmayı hedefleyen, Batılı değerleri kabul etmeyi, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın ve ilerlemenin tek yolu gören, Batıcı/laik reformistler.⁴²
- 3- Batı'nın bilim ve teknik üstünlüğünü kabul edip ondan faydalanmanın gerekli hatta kaçınılmaz olduğunu düşünen, köklerine bağlılık anlamında kısmen gelenekçi⁴³ ama yüzleri ileriye dönük; İslâm dünyasını içinde bulunduğu krizden çıkarmanın, medenî dünya seviyesine ulaştırmanın tek yolunun gelenekteki gereksiz, yanlış algı, uygulama ve yorumlardan sıyrılmayla olabileceğine inanan, farklı tonlara sahip, geniş bir coğrafî alana yayılmış İslâmcı, ıslahçı, ihyacı, tecdidci modernistler.⁴⁴ Bunları da kendi içlerinde Kur'ân ve tefsire yaklaşımları açısından Klasik modernistler ve Çağdaş modernistler diye sınıflandırmak mümkündür.⁴⁵ Klasik modernizm, Hindistan alt kıtasında Seyyid Ahmet Han ile başlamış, aynı dönemlerde Ortadoğu'da (Mısır, Türkiye ve Suriye) üzerinde Cemalettin Afgani (1839-1897) , Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşid Rıza'nın (1865-1935) öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Çağdaş dönem modernizminin öne çıkan isimleri olarak Fazlur Rahman (1919-1988), Hasan Hanefi, Roger

⁴⁰ "Osmanlı devletinde III. Selim (1789-1807)den bu yana devam eden reformlar, sonunda toplumsal yapılanmayı da değiştirmiştir. Bu yeniden yapılanma çerçevesinde devlet memurları, doktorlar ve askeri erkan yetiştirmek için yeni okullar açıldı. Muhammet Ali (1805-1849)'de Mısır'da benzeri bir yol izlemişti. Bak. Paçacı Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 22. ; Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, oradan Cumhuriyet'e uzanan reformlar en somut yansımasını Cumhuriyet dönemi değişim sürecinde gösterir. Amaç Batılı modern yapılara göre toplumsal yapımızı ve meşruiyet kaynağını değiştirmek ve dönüştürmektir. Bkz. Akgül, Mehmet; *Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din*, Din Sosyolojisi içerisinde, s. 191.

⁴¹ Öztürk, Mustafa, *a.g.e.* s. 7; Karadaş, Çağfer; *İslâm Düşüncesinin Panoraması*, Çağdaş İslâm Düşünürleri içerisinde, Ensar Yayınları, 2013, İst, s. 31.

⁴² Albayrak, İsmail; *a.g.e.* s. 29; Karadaş, Çağfer; *a.g.e.* s. 31; Alperen, Abdullah; *Çağımız İslâm Dünyasında Modernleşme Hareketleri ve Türkiye'deki Etkileri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, 32.

⁴³ Karadaş, Çağfer; *a.g.e.* s. 31; Kaya Mahmut, "Felsefe", XII, s. 318.

⁴⁴ Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 8,10,17; Alperen Abdullah, *a.g.e.* s. 21.

⁴⁵ Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, s. 73; Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2013, s. 247-260; Aydın, Mehmet S; *Fazlurrahmân ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar, IV, sayı, 4, s. 275,277.

Graudy (1913-2012), Muhammed Arkaun (1928-2010) ve Nasr Hamid Ebû Zeyd (1943-2010) sayılabilir.⁴⁶

Birinci gurubu oluşturan muhafazakâr, içe kapalı, savunmacı ve retçi gurup aslına bakılırsa dünyevî işlerde değişime karşı duramamış; ama dinî konularda katı gelenekçi tavrından da vazgeçememişlerdir. Dolayısıyla muhafazakârlık sadece zihinsel planda kalmış, pratik yaşam ile teori arasında farklılıklar meydana gelmiştir.⁴⁷ Osmanlı ulemasından Muhammed Zâhid Kevserî (1879-1952), Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), Mısır'da bazı Ezher mensuplarıyla Hint alt kıtasında Nedvetü'l-Ulema ve Diyûbendilerin bir gurubu da bu kategoride zikredilebilir.⁴⁸

İkinci grupta ise Batı'nın bu tazyikine "ol kurtul" yaklaşımı sergileyerek karşılık verenlerin oluşturduğu kültür ve din karşıtı düşünce sahipleri vardı. Hâlbuki bu yaklaşımın sonucu "öl kurtul"a çıkıyordu.⁴⁹ Bunlar, sekülerizm yanlısı bir tutum takınarak Ebû Bekir er-Razî (865-925) gibi çizgi dışı yol izlemişlerdi.⁵⁰ Bu akım, Osmanlı'da Doktor Abdullah Cevdet (1869-1932)'in çıkardığı İctihâd dergisi ile Kılıçzade Hakkı (1872-1960)'nın yayınladığı Hürriyet-i Fikriyye ve Uhuvvet-i Fikriyye dergileri etrafında toplananlarca, Mısır'da ise Şibli Şümeyyil (1850-1917) ve Farah Altun (ö. 1922) tarafından temsil edilmiştir. Bunlar Batıda ortaya çıkan Pozitivizm, Darwinizm, Materyalizm, Freudizm gibi düşüncelerin etkisi altında kalmışlardır.⁵¹ Bu akım, Osmanlı'dan laik bir Türkiye çıkartmayı başarmış; ama Mısır, Hint alt kıtası gibi Osmanlı dışında kalan İslâm ülkelerinde laiklik temelli bakış güçlenememiş, bunun yerine kökleri kültüre dayalı, milliyetçi bir kalkınma anlayışı savunulmuştur.⁵² Bunun sebebi olarak işgal altında bulunmaları gösterilmiştir.⁵³

Üçüncü gurubu oluşturan, baskın karakteri ıslah ve tecdid kavramlarında ifadesini bulan modern düşünceyi,⁵⁴ tarihteki İbn Teymiyye, Vahhabilik gibi⁵⁵ dirilişçi hareketlerle ilişkilendirme çabası olsa da, aslında Batıdaki gelişmelere paralel olarak on dokuzuncu yüzyılda teşekkül eden klasik modern İslâm

⁴⁶ Bkz. Demirci, Muhsin; *a.g.e.* s. 252-260; Polat, Fethi Ahmet; *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 33-151.

⁴⁷ Karadağ, Çağfer; *a.g.e.* s. 33.

⁴⁸ Birışık, Abdülhamit; *Hint Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 170-177; Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 16; Özcan, Azmi; "Nedvetü'l-Ulemâ", DİA, XXXII, 514-515.

⁴⁹ Aydın, Mehmet S; *Fazlur Rahman ve İslâm İle Çağdaşlaşmak*, İslâm ve Modernizm Fazlurrahman Tecrübesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 12.

⁵⁰ Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, s. 86.

⁵¹ Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 17; Kaya, Mahmut; "Felsefe", DİA, XII, s. 319.

⁵² Kara, İsmail; *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Dergah Yayınları, C. I, 2011, s. 29; Paçacı, Mehmet; *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42; Karataş, Şaban; *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'ân Tefsiri İle İlgili Görüşleri*, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s. 67-72.

⁵³ Alperen, Abdullah; *a.g.e.* s. 34-36.

⁵⁴ Câbirî, Muhammed Âbid; *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin Çakır, Düşün Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

⁵⁵ Bkz. Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, s. 80-84; Demir; *a.g.e.* s. 26-32.

düşüncesi ile başlatabiliriz.⁵⁶ Çünkü bu oluşumun sömürge sistemine tepki ile doğrudan ilişkisi vardır.⁵⁷ İslâmcı modernistler olarak Ortadoğu'da Cemalettin Afganî (1839-1897), Mısır'da Muhammed Abduh (1849-1905) ve öğrencisi M. Reşid Rıza (1865-1935); Pakistan alt kıtasında Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Muhammed İkbâl (1877-1938); Kazan'lı Mûsa Cârullah Bigiyef (1875-1949); Kırım'lı İsmail Gaspıralı (1851-1914), Türkiye'de Said Halim Paşa (1863-1921), M. Şemseddin Günaltay (1883-1961), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Ziya Gökalp (1876-1924), İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946) Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951), Said Nursî (1878-1960) Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) sayılabilir. Bu akım taraftarları Osmanlı'da Sırat-ı Müstakîm, Sebîlü'r-Reşad, Beyânü'l-Hak, İslâm Mecmuası, Volkan gibi dergi ve gazetelerde buluşmuşlardır.⁵⁸

İlk öncüleri Namık Kemal (1840-1888) ve Cemaleddin Afganî kabul edilse de,⁵⁹ Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Emir Ali (1849-1928), Musa Carullah Bigiyef (1875-1949), Şibli Numani (1857-1914), Muhammed İkbâl (1877-1938); Mısır'da Cemalettin Afgani'nin (1838-1897) talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Suriye ve Lübnan'da Reşid Rıza'nın etkilediği, Abdurrahman el-Kevâkibî (1854-1902), Hüseyin el-Cisr (1845-1909), Cemâleddîn el-Kâsımî (1866-1914), Emîr Şekîb Arslan (1869-1946) bu sürecin önemli şahsiyetleridir. Bütün bu Müslüman modernist entelektüellerin bakışındaki temel özellik değişime olan inançlarıdır.⁶⁰

Bunlar İslâm'ın sistematik ve topyekün bir değişiminden (reform) ziyade ıslah ve tecdidden yanadırlar. Kendi düşünce değerleriyle Batı'dan öğrendikleri modern düşünceler arasında tespit ettikleri benzerlik veya paralellikten hareket ederek yeni bir sistem oluşturmaya çalışan bu yapı aslında seçmeci bir davranış sergilemiştir.⁶¹ Onun için Batıda önem kazanan bazı şeyleri -demokrasi, laiklik, sosyalizm, kadının konumu vb.- seçmeci veya bütünlükten yoksun bir şekilde ele almaya çalışmışlardır.⁶² Modernistler bir yandan İslâm kültürünün gelişmeyi engelleyici gördükleri yozlaşmış cephelerini ayırmaya çalışırken, diğer taraftan da ona gelişmeyi motive edecek potansiyel bir güç olarak bakıyorlardı.⁶³ Fakat bu kültür ayırıştırma çabasının arkasında yatan etkenlerden birinin de oryantalistik

⁵⁶ Fazlur Rahman, *a.g.e.* s. 72,85; Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 13.

⁵⁷ Adams, Charles J.; *Fazlur Rahman ve Klasik Modrnizm, İslâm Ve Modernizm*, Fazlurrahman Tecrübesi içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 86.

⁵⁸ Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 72,85; Türköne, Mümtaz'er; *a.g.e.* s. 9.

⁵⁹ Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 72

⁶⁰ Adams, Charles J.; *a.g.e.* s. 81.

⁶¹ Kaya, Mahmut; "Felsefe", DİA, XII, 319.

⁶² Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 91.

⁶³ Alperen Abdullah; *a.g.e.* 30.

literatür ve bu çerçevede Batı'da gelişen hermönetik, tarihsellik ve semantikle ilgili çalışmalar olduğu unutulmamalıdır.⁶⁴

3. Modern Dönem Kur'ân Algısı

Modern dönemin Kur'ân algısı ile modernleşme serüveni arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu daha önce söylemiştik. Bu çerçevede gelişen modern dönem Kur'ân algısının iki temel hassasiyet üzerinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Birincisi Kur'ân'ın temel alınışı ve onun mevsûkiyetinden şüphe edilmemesi,⁶⁵ kincisi ise İslâm dünyasının içinde bulunduğu içler acısı duruma samimi olarak çare arayışı çabasıdır. Öztürk bunu şu şekilde vurgular: "Çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm dünyasının Batı karşısında topyekûn mağlup duruma düştüğü bir dönemde çok yönlü inhitat ve inkırazdan bir an önce kurtulup ümmetin düzlüğe çıkmasını sağlamak gibi ulvî bir gayenin peşinde koşmuştur."⁶⁶

Geniş bir coğrafyayı ilgilendiren, uzun bir zaman dilimini kapsayan bu süreçte oluşan Kur'ân algısını bütün yönleriyle ele alan bir tanımlama yapabilmek mümkün değildir. Öne çıkan belirgin özellikleriyle bir sınıflama yapıp ve sonrasında da onların ortak özellikleri olarak nitelenebilecek unsurları ortaya koyarak bu dönem Kur'ân algısını tespit etmeye çalışacağız.

Daha önce belirgin özelliklerinden hareketle Müslümanların Batı karşısında takındıkları tutumu üç grupta ele almış ve bunlardan muhafazakâr katı gelenekçiler ile Batıcı laik reformistler hakkında kısaca bilgi vermiştik. Dolayısıyla burada Batıdaki gelişmelere bigâne kalınamayacağını düşünen modernislerden söz edeceğiz. Bunları da yine baskın özelliklerinden hareketle iki grupta toplayabiliriz: 1- Kur'âncılar. 2- Kur'ân'ı temel almakla birlikte birinci gruptan farklı olarak sahih sünnetten ve ilave olarak geleneğin sağlam verilerinden faydalanmayı da yeğleyenler.

Kur'âncıların, herhangi bir metodolojiden hareket etmediklerini, Kur'ân'ı herkesin anlayabileceği ön kabulünden hareketle, Kur'ân'dan istedikleri yorumu ve bilgiyi üretebilecek yetkinliği kendilerinde gördüklerini söyleyebiliriz.⁶⁷ Meselâ Seyyid Ahmet Han, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu ve en mükemmel prensipleri içerdiğini belirtmekle birlikte, onun bütün muhtevasının dinî olmadığından söz

⁶⁴ Bkz. Koç, M. Akif, *Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarının Türkiye'ye Etkisi Üzerine Bir deneme*, Tefsire Akademik Yaklaşımlar içerisinde, Editörler, Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara, s. 91-128; Demirci, Muhsin; *a.g.e.* s. 260-263; Şenay, Bülent, *Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslâm Dünyası'na Bir Bakış*, Çağdaş İslâm Düşünceleri Kitabı içerisinde, Editör, Çağfer, Karadaş, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 74,75.

⁶⁵ Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 88.

⁶⁶ Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 81.

⁶⁷ Görmez, Mehmet; *a.g.e.* s. IV.; Mertoğlu, Suat; "Doğrudan Doğruya Kur'ân'dan Alıp İlhamı": Kur'ân'a Dönüşten Kur'ân İslâmına, *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Cilt XV, sayı, 28, 2010/1, s. 69, 85.

eder.⁶⁸ Arkoun, Kur'ân'ı anlama aracı olarak işlev gören Kur'ân ilimleri hakkında tenkitlerde bulunur.⁶⁹ Hanefî, yorumlama aşamasında Kur'ân metnini diğer metinlerle eşdeğer görür ve bu noktada kutsiyetini öncelemez. Ona göre yorum, ilâhî hiçbir endişe taşımadan, metinle muhatap arasında iletişim kurma çabasıdır.⁷⁰ Ebû Zeyd, Kur'ân'a kültürel bir ürün olarak bakar ve yeni bir kültür oluşturması yönüyle önemser.⁷¹ Onun için Öztürk'ün yaklaşımıyla bunlara belli bir sistematigi benimsemiş, onun üzerinden giden bir ekol demekten ziyade, dönemin siyasi konjonktürünün gereği olarak ortaya çıkıp siyasetin çalkantıları arasında gidip gelen, toplumun temel kriter olarak önemseydiği Kur'ân gibi esaslı bir kutsal üzerinden hareketle çözüm arayışları üretmeye çalışan "söylem" sahipleri demek daha uygun olacaktır.⁷²

Dinî hükümlerin kaynağını sadece Kur'ân'la sınırlayan ve başka hiçbir kaynağı kabul etmeyen, Luther, Calvin, Zwingli gibi Hıristiyan reformcu önderlerin "sacra scriptura sui ipsis" (Kutsal metinleri kendilerinden hareketle yorumlama) girişimini hatırlatan bu yaklaşım,⁷³ Hint alt kıtasında Seyyid Ahmet Han (1817-1898) ve 1902'de Abdullah Çekrelavî (ö. 1914) tarafından "Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'ân" (Kur'âncılar) adıyla kurumsallaştırılmıştır. Mısır'daki Ehl-i Kur'ân hareketinin bazı mensupları bu kategoride değerlendirilebilir. Mısır'daki en önemli temsilcilerinden Muhammed Tevfik Sıdkî'nin (ö. 1920) bizzat kendisi "Nahnu'l-Kur'âniyyûn" (Biz Kur'âncılar) ifadesini kullanırken, Ahmet Subhi Mansûr "İslâmü'l-Kur'ân" (Kur'ân İslâmı) tabirini kullanır. Türkiye'de özellikle 1970'li yıllardan 80'li yılların sonuna kadar kendinden söz ettirmeyi başaran Mealcilik akımı ile Hüseyin Atay, Yaşar Nuri Öztürk, Edip Yüksel, Muhammed Nur Doğan, İhsan Eliaçık, Fereç Hüdür gibi isimlerle, İktibas, Hak Söz, Kalem gibi dergiler çerçevesinde yapılan değerlendirmeler buna örnek olarak verilebilir.⁷⁴

Temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- İslâm'ın tek kaynağı Kur'ân'dan ibarettir. Kur'ân dışındaki hiçbir şey dinde hucet ve kaynak vasfı taşımaz.
- 2- Sünnet dinde aslî kaynak olarak görülemez.
- 3- Geleneksel İslâm'da biriken yanlışlardan ve onun etkilediği Kur'ân anlayışından kurtulmak gerekir. Kur'ân herkesin anlayabileceği bir kitaptır.⁷⁵

⁶⁸ Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 187.

⁶⁹ Polat; *a.g.e.* s. 103.

⁷⁰ Hanefî, Hasan; "Konulu Kur'ân Tefsiri metodu", çev. Sönmez Kutlu, İslâmî Araştırmalar, IX, s. 166.

⁷¹ Polat; *a.g.e.* s. 146,147.

⁷² Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 134,135.

⁷³ Demir, Şehmus; *a.g.e.* s. 15.

⁷⁴ Birışık, Abdülhamit; *a.g.e.* s. 178; Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 134, 137.

⁷⁵ Bkz. Mehmet Görmez; *a.g.e.* s. II.

Kur'âncılık söyleminin özellikle modern biçimiyle sağlıklı bir Kur'ân anlayışından yoksun olduğu söylenebilir. Çünkü bu söylem her şeyden önce Kur'ân'ı bir rehber (hidayet kaynağı) olmaktan ziyade, bilgi ve eylemle ilgili bütün her şey hakkında söz söyleyen bir metin olarak tasavvur eder. Bu tasavvurda öznellik oldukça belirgindir. Dahası, kimi zaman bilimsel ve teknolojik buluşlar, kimi zaman liberalizm, demokrasi, cumhuriyet, laiklik gibi çağdaş kuram ve kavramlar hakkında Kur'ân'dan deliller getirmek bunların belirgin özelliklerindedir.⁷⁶

Kültürel birikime eleştirel bir yaklaşımla Müslüman toplumun problemlerine çözüm arayışı içinde olan ikinci gurubun da ortak bir metottan hareket ettiğini söyleyemeyiz.⁷⁷ Bu belirsizlik Kur'âncılara yöneltilen tenkit ve eleştirilerin onlara yönelmesine sebep olmuştur.⁷⁸ Geçmiş kültür yapısının sağlıklı birçok bilgiyi içerdiği, Müslüman dünyanın yeniden ayağa kalkabilmesinin bu bilgi yığınının arınmasıyla mümkün olacağı, dolayısıyla İslâm kültürünün temeli olan Kur'ân'ın bizzat kendisine dönülmesi gerektiği, hidayet rehberi olduğu temel ilkesinden hareketle Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışırken sadece sahih hadislerden faydalanılabileceği düşüncesindedirler. Buradaki sahih hadis kavramına farklı bir anlam yüklediğini, sahih hadis kaynakları gibi genel bir ifade kullanmadığımızı özellikle belirtmek isteriz. İsrailiyyât dışlanmalı, sûfi gelenek ıslah edilmeli, ahlâkî standart yükseltilmeli, ictihat kapısı mutlaka açık tutulmalıdır. Bunların en temel özellikleri vahyi temel almaları, varsa diğer sağlam kaynakları ve tecrübeleri değerlendirmeleri, vahyin akılla çelişmeyeceği ilkesinden hareketle akıl merkezli bir yaklaşımla Batı düşüncesiyle mücadele etme gayretleri, uygun gördükleri yaklaşım ve verileri İslâmî bir kimliğe büründürerek içselleştirmeye çalışmalarıdır. Çünkü modernist düşüncenin hedefi hem iç bünyeye bir dinamizm kazandırmak, hem de Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel baskısına karşı mücadele etmektir.

Bu anlayış, dinin toptan reforma tabi tutulmasını amaçlamaz. Ancak hem gelenek karşısında, hem de Batı'dan alacakları karşısında seçmeci bir tavır sergiler. Kültür ve medeniyet arasında bir ayırımı giderek, medeniyetin evrensel olduğundan hareketle alınması, ancak kültürel etkisinden mümkün olduğunca kaçınılması gerektiği görüşündedirler. İnsanı temel alan bu bakış açısının gerçekleşmesi halinde dünya ve ahiret saadetinin gerçekleşeceğini, zaten tarihin belli bir döneminde bu hedefin gerçekleştirildiğini, ancak zamanın ruhuna uygun dönüşümün gerçekleştirilememesi sebebiyle bir çok şeyin yitirildiğini dile getirirler.⁷⁹ Öyleyse, Kur'ân ve sünnet ışığında oluşan tarihî miras ilmî ve rasyonel

⁷⁶ Öztürk, Mustafa *a.g.e.* s. 226.

⁷⁷ Karadağ Çağfer, *a.g.e.* s. 32.

⁷⁸ Ahmed Davudoğlu'nun *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* ve Necip Fazıl Kısakürek'in ona yazdığı önsöz bunun en güzel örneğidir.

⁷⁹ Bkz Rızâ, Muhammed Reşid; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I, 1947, s. 4-10.

bir süzgeçten geçirildikten sonra günümüz hayat şartlarına göre yeniden yorumlanmalı, Müslüman toplumların problemlerine cevap vermeye uygun hale getirilmeli, problemlerin altında ezilmenin ötesinde yön verme yeteneğine kavuşturulmalıdır.⁸⁰ Kur'ân dışı kaynakları açıkça reddetmemekle birlikte, özellikle sünneti ve diğer delilleri Kur'ân ışığında değerlendirdikten sonra kabul etme eğiliminde olan bu yenilenme hareketlerinin kökenini kendi kültür geçmişimize dayandırmak mümkün olsa da⁸¹ büyük ölçüde Batı düşüncesi etkisinden ve ona karşı geliştirilen tepkisel tavrıdan kaynaklandığı açıktır.⁸² Görüldüğü gibi sanılanın aksine bu gurup hadisi ve geleneği toptan yok saymaz.⁸³ Meselâ Abduh, Kur'ân'ı yorumlarken peygamberimiz, sahabe ve tabiinden gelen sahih rivayetlerden (merfu, mevkûf ve maktû haber), hareket edilmesinin gereğini ifade eder. Onun karşı olduğu şey, sahih olmayan rivayetle, çok fazla dil kurallarına veya mezhebî anlayışa boğdurulmuş yorumlar ve tefsire sonradan eklenen bir çok sağlıksız bilgi türleridir.⁸⁴

Şimdi modernist düşüncenin her iki gurubunun da ortak bazı özelliklerini maddeler halinde sıralamaya çalışalım:

- 1- Modern Kur'ân okumalarının en temel özelliklerinden birisi Kur'ân merkezli oluşudur. O, yegâne hidayet kaynağıdır.
- 2- Modern Kur'ân yorumcuları, hadislere ve kültürden miras kalan diğer bilgi birikimine oldukça ihtiyatla yaklaşırlar. Bu tutumları onların zaman zaman Kur'âncılarla karıştırılmalarına sebebiyet vermiş, Kur'âncılara karşı sergilenen tenkitçi ve eleştirel yaklaşım onlara karşı da sergilenmiştir.
- 3- Kur'ân'a akıl temelli bir yaklaşım sergilemektedirler.⁸⁵ Bu, akılcı damarından dolayı Klasik İslâm düşüncesindeki Mu'tezileyi çağrıştırır.⁸⁶
- 4- Bid'at ve taklid karşıtlığı eserlerinde oldukça hâkimdir. İctihad vurgusu ise neredeyse tüm modern düşünürlerin vazgeçilmez bir özelliği gibidir.⁸⁷

⁸⁰ Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 94; Aydın S. Mehme; *Fazlurrahmân ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar, IV, sayı, 4, s. 274.

⁸¹ Demir, Şehmus; *a.g.e.* s. 29; Öztürk, Mustafa; *a.g.e.* s. 19.

⁸² Adams, Charles J.; *Fazlur Rahman ve Klasik Modrnizm*, İslâm Ve Modernizm, Fazlurrahman Tecrübesi içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 86.

⁸³ Brown, Daniel W.; *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Sabri Kızlkaya, Salih Özer, Ankara Okulu, Ankara, 2009, s. 42,56,57,59,71; Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler III*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, 2010, s. 51.

⁸⁴ Rızâ, Muhammed Reşid, *a.g.e.* I, 1947, s. 7.

⁸⁵ Fazlur Rahman; *a.g.e.* s. 53; Albayrak, İsmail; *a.g.e.* s. 35.

⁸⁶ Polat; *a.g.e.* s. 359.

⁸⁷ Apaydın, Yunus H.; "İctihad", DİA, XXI, s. 444; Karaman, Hayrettin; *İslâm Hukuku Tarihi*, İrfan Yayınları, İstanbul, ts., s. 184.

- 5- Kur'ân İlimleri'nin ve Tefsir Usûlü'nün (Ulûmu'l-Kur'ân ve Usûlü't-Tefsîr) yetersizliği konusu da modern düşünürlerin üzerinde durduğu önemli konular arasındadır.⁸⁸
- 6- Kur'ân'da Nesh meselesi, Kur'ân Kıssaları, İ'câzü'l-Kur'ân ve İsrailiyyât gibi konuları klasik anlayıştan daha farklı bir yaklaşımla ele alırlar.⁸⁹ Meselâ, nesh konusunda farklı yaklaşımlar ortaya konmuş,⁹⁰ Kur'ân kıssaları edebî açıdan incelenmek suretiyle klasik yorum anlayışından farklı olarak bazı kıssaların mitolojik karakterli olduğu ifade edilmiştir.⁹¹ Özellikle i'câz konusu tahaddî âyetlerinin anlam çerçevesini aşacak şekilde ilmî i'câz, gaybî haberleri ihtiva etmesi yönüyle icâz, beyan sanatı, nazmı, belâgatı, fasâhatı bakımından i'câz, muhteva zenginliği açısından i'câz, psikolojik etkileme yönü itibarıyla i'câz gibi geniş bir alana yayılmıştır.⁹²
- 7- Tasavvufî yorumlar ciddi bir şekilde eleştirilmiştir.⁹³
- 8- Sosyal, siyasal ve aktüel alanlara hitap ettiği düşünülen ayetlere klasik tefsirlerdekinden daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Batı'da revaç bulan eşitlik, hürriyet, demokrasi,⁹⁴ cihat, çok eşlilik, miras, kadının şahitliği, faiz ve Kur'ân'daki bazı cezalara yönelik değerlendirmeler bunların başında gelmektedir.⁹⁵
- 9- Ahlâkî konuları önceleyerek insan kalitesinin yükseltilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁹⁶
- 10- Siyasî, ideolojik ve politik arka plan baskın ton olarak öne çıkar.⁹⁷

⁸⁸ Görener, İbrahim; *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu*, Bilimname, 2009/1, s. 9-23.

⁸⁹ Mennâ'ul-Kattân; *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müesssetü'r-Risale, 1993, Beyrut, s. 309; Baljon, J.M.S.; *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Fecr Yayınları, Ankara, 2000, s. 37; Karataş, Şaban; *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'ân Tefsiri İle İlgili Görüşleri*, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s. 38-46; Bkz. Öztürk, Mustafa; *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu, 2010, s. 77-100; Yilmazoğlu, H. Yusuf; *Kur'ân Tefsirinde Bağlamsalci Yaklaşım: Nasr Hamid Ebû Zeyd Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006. Abdullah Acar, *Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı IX, 2007, s. 97-151.

⁹⁰ Bkz. Şimşek, Said; *Kur'ân'da Nesh Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986/2, s. 235-246; Birişik, Abdülhamit; "Nesh", DİA, XXXII, s. 586.

⁹¹ Öztürk; *a.g.e* s. 78; Bkz. Karataş, Şaban; *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'ân Tefsiri İle İlgili Görüşleri*, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s. 38-46; Baljon; *a.g.e* s. 35-54.

⁹² Bkz. Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1988; s. 334-340; Yıldırım, Suat; *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1985, s. 167-213; Arpa, Enver; *İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım*, Atatürk üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, 2001/1, s. 87-107.

⁹³ Albayrak, İsmail, *a.g.e* s. 39.

⁹⁴ Fazlur Rahman, *a.g.e* s. 73.

⁹⁵ Bkz. Şimşek M. Said; *Günümüz Tefsir Problemleri*, Düşünce Yayınları, Konya, 1995, s. 199-257; Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler III*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, 2010, s. 78-81.

⁹⁶ Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, s. 98; Baljon, "Abduh'un Kur'ân tefsirinin en ayırt edici özelliği metnin elverdiği her yerde ahlak dersleri verme yönündeki bariz arzudur" der. J.M.S. Baljon; *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Fecr Yayınları, Ankara, 2000, s. 18.

Sonuç

Modern dönem hem ortaya çıktığı Batı toplumunda ve hem de diğer toplumlarda sosyal, siyasal ve ekonomik etkiler yapmıştır. Bu süreçten İslâm dünyası da her yönüyle etkilenmiştir. Bu, etki Müslüman dünyanın Kur'ân algısı üzerinde de izlenebilmektedir.

Bu çerçevede İslâm dünyasında ıslahçı, ihyâcı, tecdidci, modernist kavramlarıyla ifade ettiğimiz yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, modern dünyanın ortaya koyduğu toplumsal problemlere Kur'ân perspektifinden çözüm arayışındadırlar. Bunu yaparken sünnet ve geleneğe eleştirel yaklaşım sergilemişlerdir. Bunların, Kur'an temelli yeni bir bakış açısı geliştirilmesi gerektiği düşüncesi dışında mutabık kaldıkları bir sistemleri yoktur. Bu yüzden çözüm önerilerinde bir ahenkten veya birliktelikten söz edilemez. Bu yönüyle modern Kur'an yorumcusunun aslında kafası karışıktır. Buna rağmen temsil ettikleri toplumları ihya adına gösterdikleri gayret ve samimiyetten kuşku duyulmamalıdır. Ancak bu samimiyet, Kur'an'a dayandırılarak öne sürdükleri her görüşün doğruluğunu garanti etmez. İleri sürdükleri görüşlerin tutarlı olup olmamasından öteye düşünceleri üzerinde dış etkinin belirginliği zaman zaman tepki görmelerine sebep olmuştur.

Hasan Hanefî'nin dediği gibi, Müslüman araştırmacılar olarak istediğimiz sonucu elde etme adına düşünce ve muhakemenin teğet geçtiği, sınırlarını ve metodolojisini zihnimize oluşturduğumuz keyfilikten, vaazsal/söylemci tutumdan kurtulup⁹⁸, İslâmî ve dünyevî bilgilerde esas kabul edilen ilkelerden hareket ederek üreten, etkileyen ve inisiyatif alan bir konuma gelemedikçe bu dış etki hep devam edecektir.⁹⁹ Dışımızdaki dünyada olup biteni görmemek, sadece karşı çıkmak, savunmak toplumlar hiyerarşisinde yer edinmemiz için yeterli olmayacaktır.

Dinin yeniden aktüel hale gelmesi ve tutarlı bir Kur'an anlayışının tesisi açısından bu dönemler önemlidir ama süreçlerin özelliği ve farklı fikirlerin ortaya çıkması açısından ileri sürülen öneriler kadar itirazları da önemsemek gerekmektedir.

⁹⁷ Adams, Charles J.; *a.g.e.* s. 87; Bkz. Hasan en-Nedvî; et-Tefsîru's-Siyasiyyu Li'l-İslâm, Fî Mirâti Kitâbâtî'l-Üstaz Ebi'l-A'lâ el-Mevdûdî ve Şehîd Seyyid Kutub, Dâru'l-İfâga, Mısır, 1980; Kövser, Tağıyev; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî ve Seyyid Kutub'a Göre Siyasal İçerikli Âyetlerin Tefsiri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Suat, Mertoğlu; "Doğrudan Doğruya Kur'ân'dan Alıp İlhamı": Kur'ân'a Dönüşten Kur'ân İslâmına, Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, Cilt XV, sayı, 28, 2010/1, s. 74.

⁹⁸ Hanefî Hasan; *Gelenek ve Yenilenme*, Otto Yayınları, Ankara, 2011, 87.

⁹⁹ Maşalı, Mehmet Emin; *Mehmet Paçacı'nın tebliğ müzakeresi*, Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007, s. 290.

Kaynakça

- Abdullah, Acar; *Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı IX, 2007.
- Ahmed, Akbar S; *Postmodernizm ve İslâm*, çev. Osman Ç. Deniztekin, Düşün Yayınları, İst, 1995.
- Adams, Charles J.; *Fazlur Rahman ve Klasik Modernizm*, İslâm Ve Modernizm, Fazlurrahman Tecrübesi içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.
- Akgül, Mehmet; *Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din*, Din Sosyolojisi içerisinde, Editörler, Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Akyüz, Niyazi ve Gürsoy Şahin; *Modernleşme, Sekülerleşme ve Din*, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi içerisinde, Editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, ts.
- Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar, İstanbul, 2010.
- Alperen, Abdullah, *Çağımız İslâm Dünyasında Modernleşme Hareketleri ve Türkiye'deki Etkileri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Apaydın, Yunus H., "İctihad", DİA, XXI, 2000.
- Attas, Nakib; *İslâmî Dünya Görüşü: Genel Bir Çerçeve*, İslâm Ve Modernizm, Fazlurrahman Tecrübesi içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.
- Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aydın, Mehmet S; *Fazlur Rahman ve İslâm İle Çağdaşlaşmak*, İslâm ve Modernizm Fazlurrahman Tecrübesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1197.
-; *Fazlurrahmân ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar, IV, sayı, 4.
- Baljon, J. M. S.; *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Düzgün Şaban Ali, Fecr Yayınları, Ankara, 2000.
- Birişik, Abdülhamit; *Hint Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Brown, Daniel W.; *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer, Ankara Okulu, Ankara.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid; *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin Çakır, Düşün Yayınları, İstanbul, 2011.
- Cevizci, Ahmet; "modern" Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Demir, Ömer- Acar, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Demir, Şehmus; *Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yayınları İstanbul, 2002.
- Demirci, Kürşat; "Hıristiyanlık", DİA, XVII, İstanbul, 1998.
- Demirci, Kürşad; "Hinduizm", DİA, XVIII, İstanbul, 1998.
- Demirci, Muhsin; *Tefsir Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2013.
- Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, Ankara, 2000.
- Fazlur Rahman; *İslâmî Yenilenme Makaleler III*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, 2010.
- Furseth, Inger, Repstad Pal.; *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Birleşik Yayınları, Ankara, 2006.
- Güngör, Tahsin, "Tecdid", DİA, XXXX, İstanbul, 2011.
- Görener, İbrahim; *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu*, Bilimname, 2009/1.
- Gürkan, Salime Leyla; "Yahudilik", DİA, XXXXIII, İstanbul, 2013.

- Görmez, Mehmet; *Kur'ân İslâmî ve Kitâbü's-Sünne*, Musa Cârullah Bigiyef'in Kitâbü's-Sünne tercümesi takdim yazısı, Ankara Okulu, 1998.
- Hanioglu, Şükrü M.; "*Batılılaşma*", DİA, V, 1992.
- Hanefi, Hasan; *Gelenek ve Yenilenme*, Otto Yayınları, Ankara, 2011.
- Karadaş, Çağfer; *Çağdaş İslâm Düşünürleri*, Ensar, İstanbul, 2013.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976.
- Karataş, Şaban; *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'ân Tefsiri İle İlgili Görüşleri*, Ankara Okulu, Ankara, 2011.
- Karaman, Hayrettin; *İslâm Hukuku Tarihi*, İrfan Yayınları, İstanbul, ts.
- Kasapoğlu, Abdurrahman; *Kur'ân'ı Anlamada Semantik Yöntem*, Hikmet Yurdu, 2013/1.
- Kaya, Mahmut; "*Felsefe*", DİA, XII, İstanbul, 1995.
- Kılıç, Sadık; *Mehmet Paçacı'nın tebliğ müzakeresi*, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007.
- Koç, M. Akif; *Batılı Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarının Türkiye'ye Etkisi Üzerine Bir deneme*, Tefsire Akademik Yaklaşımlar içerisinde, Editörler, Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yayınları, Ankara, 2013.
- Maşalı, Mehmet Emin; *Mehmet Paçacı'nın tebliğ müzakeresi*, Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007.
- Marshall, Gordon; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009.
- Mennâ'ul-Kattân; *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müesssetü'r-Risale, Beyrut, 1993.
- Mertoğlu, Suat; "*Doğrudan Doğruya Kur'ân'dan Alıp İlhamı*": *Kur'ân'a Dönüşten Kur'ân İslâmına*, Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 28.
- Özcan, Azmi; "*Nedvetü'l-Ulemâ*", DİA, XXXII, İstanbul, 2006.
- Öztürk, Mustafa; *Çağdaş İslâm Düşüncesi ve Kur'âncılık*, Ankara Okulu, Ankara, 2013.
- Paçacı, Mehmet; *Din Bilimleri ve Çağdaş Sorunları Üzerine*, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri içerisinde, İSAM, 2007.
-; *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.
-; *Kur'ân ve Tarihsellik Tartışması*, Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu, KURAV, Bursa, 1996.
- Polat, Fethi Ahmet; *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Rızâ Muhammed Reşid, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, I, 1947.
- Roberts, J. M.; *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilap Yayınları, 2010.
- Sander, Oral; *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Sıbai, Mustafa; *el- İstişrâk ve'l-Müsteşrikûn*, el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Soysaldı, Mehmet; *Kur'ân'ı Anlama metodolojisi*, Fecr Yayınları Ankara, 2001.
- Şenay, Bülent; *Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslâm Dünyası'na Bir Bakış*, Çağdaş İslâm Düşünceleri Kitabı İçerisinde, Editör, Çağfer Karadaş, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şimşek, M. Said; *Günümüz Tefsir Problemleri*, Düşünce Yayınları, Konya, 1995.
- Türköne, Mümtaz'er; *İslâmcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Uludağ, Süleyman; *Günümüzde İslâm Düşüncesinin Problemleri*, Çağdaş İslâm Düşünceleri Kitabı İçerisinde, Editör, Çağfer Karadaş, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.

Yakıt, İsmail; *Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994/1.
Yılmazoğlu, H. Yusuf; *Kur'ân Tefsirinde Bağlamsalci Yaklaşım: Nasr Hamid Ebû Zeyd Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.